

CONTRIBUȚII LA STUDIUL RITUALURILOR FUNERARE PRE- ȘI PROTOISTORICE

TIBERIU I. MUSCA

Este un lucru cunoscut că ritul și ritualul funerar reprezintă printre puținele elemente care permit pentru anumite epoci istorice pentru care lipsesc informațiile scrise, sau dacă există sînt lacunare, reconstituirea obiceiurilor și credințelor ce caracterizează un popor și nu în ultimă instanță ajută la atribuirea etno-culturală a unor descoperiri. Avînd în vedere această realitate vom încerca în cele ce urmează să clarificăm, în măsura posibilului, perpetuarea unor obiceiuri funerare caracteristice unor spații etno-culturale mai vaste.

Ținem să subliniem de la bun început că nu ne stă în intenție și nici nu avem posibilitatea să epuizăm toate aspectele problemelor ce urmează a fi discutate, ci mai mult să atragem atenția asupra unei realități de care în viitor va trebui să se țină seama în interpretarea diferitelor complexe funerare.

Încă în deceniul trecut regretatul Gh. Cantacuzino semnală în cadrul necropolei neolitice de la Cernica, un mormînt cu un ritual deosebit¹. Descoperirea și în campaniile ce au urmat a încă două morminte cu ritual similar l-au determinat pe cercetătorul amintit să întocmească două studii speciale².

Acest ritual funerar deosebit constă în așezarea morților pe torace și abdomen. Pe lângă acest ritual în cadrul diferitelor culturi neolitice sau eneolitice din Europa centrală, estică și sud-estică, cît și în țările din Africa de Nord și Asia Mică în unele morminte ale acestor culturi au fost observate practici speciale, cum ar fi legarea mîinilor și picioarelor și secționarea oaselor de la mîini or picioare³. Acest obicei funerar, cum arată autorul amintit reprezintă un act ritual practicat pentru ambele sexe în proporție redusă din neolitic și pînă în evul mediu⁴. Aceste practici funerare au fost legate de frica comunității de anumite persoane, respectiv de a nu se întoarce între cei vii. În fond avem de a face cu credința în strigoi⁵.

Odată cu sfîrșitul neoliticului, în cadrul marilor restructurări etno-culturale ce au avut loc, se trece la un nou rit funerar, cel al incinerăției, care devine, treptat, preponderent pe spații geografice și etno-culturale întinse. Conform părerii exprimate de autorul amintit mai

sus, „primirea și folosirea incinerăției, care distruge corpul omenesc prin foc și eliberează sufletul, reprezintă în dezvoltarea ritualului funerar preistoric faza a III-a...”. În același timp arată că numai înainte de această fază a putut să fie practică ritualul inhumăției pe torace, care nu-și mai avea rostul după introducerea incinerăției ⁶.

În noul context creat de apariția și generalizarea treptată a incinerăției, identificarea acelui ritual funerar prin care se manifestă obiceiul funerar amintit, în decursul secolelor ce au urmat, întâmpină greutăți din cel puțin două motive. Mai întâi trebuie determinat acel ritual ce reprezintă continuarea celui din neolitic, iar în al doilea rând nu toți arheologii, chiar dacă observă anumite elemente deosebite și țin cont de ele la publicare.

Încă din etapele timpurii ale epocii bronzului în cadrul diferitelor culturi se constată un ritual funerar deosebit, cu o gamă destul de vastă de variante, ce constă în acoperirea resturilor funerare strinse de pe rug cu un vas sau chiar mai multe.

Acest ritual funerar îl întâlnim pe teritoriul țării noastre pentru prima dată, în stadiul actual al cercetărilor, în cadrul necropolei Otomani I ⁷ sau Nir ⁸ de la Ciumești (jud. Satu Mare) și în aceeași etapă cronologică în cadrul necropolei de tip Monteoru (faza IC 3) de la Cindești (jud. Vrancea) ⁹. Pentru etapa mijlocie a aceleiași epoci, ritualul este întâlnit în cadrul celei din urmă necropole (Cindești) ¹⁰, în cadrul culturii Otomani la Valea lui Mihai ¹¹, cât și pe teritoriul Republicii Populare Ungare la Királyszentiván ¹². În ultima etapă din evoluția epocii în discuție îl reîntâlnim la Dumbrăvița (jud. Bistrița-Năsăud) ¹³, în cadrul necropolei de tip Wietenberg, la Miercurea Ciuc-Jigodin (jud. Harghita) ¹⁴ și Teiuș (jud. Alba) ¹⁵, ultimele două aparținând unor descoperiri de tip Noua. Pentru etapele timpurii ale primei vîrste a fierului, în stadiul actual al cercetărilor afectate necropolelor, lipsesc datele privind acest obicei funerar ¹⁶. Situația este similară și pentru Hallstatt-ul mijlociu respectiv perioada de evoluție a culturii Basarabi, cînd ritualul este întâlnit, după cunoștințele noastre, doar pe teritoriul R.S.S. Moldovenească la Soldănești ¹⁷. În etapa tîrzie a aceleiași epoci îl regăsim la Birsești (jud. Vrancea) ¹⁸ și la Ciurelu (mun. București) ¹⁹. Pentru epoca geto-dacică ritualul este atestat prin descoperirile de la Satu Nou (jud. Constanța) ²⁰, Enisala (jud. Tulcea) ²¹ și Zimnicea (jud. Teleorman) ²². Pentru perioada corespunzătoare stăpînirii romane și celei postromane ritualul în discuție este atestat prin descoperirile de la Soporul de Cîmpie (jud. Cluj) ²³, Cuci (jud. Mureș) ²⁴, Lețcani (jud. Iași) ²⁵, Mogoșani (jud. Dimbovița) ²⁶, Tirgșor (jud. Prahova) ²⁷ și Izvoare-Giurgiu (jud. Ilfov) ²⁸. Pentru a crea o imagine cât mai clară asupra acestui obicei funerar avînd în vedere atît mediile culturale diferite cît și intervalul de timp îndelungat în care se eșalonează descoperirile (ultima descoperire cunoscută la ora actuală, cea de la Izvoare-Giurgiu, datînd în sec. VIII), vom încerca să stabilim variantele ritualului în discuție. Deci, în continuare vom încerca să stabilim variantele și subvariantele acestui ritual pe baza descoperirilor prezentate mai sus.

Astfel, ca formă principală pot fi considerate acele morminte în care resturile funerare sînt acoperite cu un vas. În această categorie se înscriu mormintele 1, 5, 6, 7, 11, 14, 15, 16/1962 de la Ciumești, Cindești,

Dumbrăvița²⁹. Teiuș, Enisala, Zimniecea, Soporul de Cîmpie (M. 150), Cuci, Mogoșani (M. 26), Lețcani (M. 41), Tîrgșor (M. 49, 66, 89) și Izvoare-Giurgiu. O subvariantă este reprezentată de acele morminte în care în afară de vasul ce acoperă resturile funerare se mai găsește depus ca ofrandă un vas. În acest grup de morminte se încadrează M. 9/1962, și 11/1964 de la Ciumești și mormîntul de la Satu Nou. În funcție de modul de depunere a vasului ofrandă s-ar mai putea împărți în alte subvariante. Credem că a mai subdiviza în alte subvariante, în stadiul actual al documentației, nu-și găsește justificarea. Subvarianta I b este reprezentată de mormîntul 86 de la Soporul de Cîmpie, caz în care peste vasul ce acoperea resturile funerare, se afla depusă jumătatea superioară a unui alt vas, ambele cu gura în jos³⁰. Subvarianta I c este reprezentată de mormintele nr. 13/1962 de la Ciumești și nr. 3 din necropola de tip Sîntana de Mureș de la Lețcani, cazuri în care peste vasul ce acoperea resturile funerare s-au așezat mai multe fragmente ceramice de la alte vase. Eventual ca o subvariantă a acestei variante rituale poate fi considerat și mormîntul 270 de la Tîrgșor. În acest din urmă caz în afara vasul ce acoperea resturile funerare mai întîlnim în groapa sepulcrală fragmente de la mai multe vase³¹. Subvarianta I d este reprezentată de mormîntul 12 de la Lețcani și 83 de la Soporul de Cîmpie, cazuri în care resturile funerare au fost acoperite de partea inferioară a unui vas, probabil spart ritual anterior. Interesant este de remarcat faptul că în mormîntul 96 de la Soporul de Cîmpie în afară de partea inferioară de vas ce acoperea resturile funerare s-au mai întîlnit fragmente ceramice dintr-un alt vas și un cuțit de fier³². Prezența ofrandei sugerează o subvariantă (I d 1) a subvariantei I d.

Varianta a II-a este reprezentată de descoperirile de la Ciurelu, Soldănești (M. 3, 8, 17, 22, 43, 46) și constă în acoperirea resturilor funerare cu mai multe vase, toate întoarse cu gura în jos. Subvarianta II a este ilustrată prin descoperirile de la Lețcani (M. 27, 33, 38), caz în care resturile adunate de pe rugul funerar au fost acoperite cu părți inferioare de la mai multe vase întoarse toate cu gura în jos.

Varianta a III-a principală este ilustrată de acele cazuri cînd în mormînt întîlnim mai multe vase în poziție normală, doar unul întors cu gura în jos, iar resturile funerare răspîndite printre vase. Această variantă funerară este ilustrată prin descoperirile de la Királyszentiván³³.

Varianta a IV-a reprezintă o situație aparte, singulară pînă acum, întîlnită în cadrul necropolei tumulare de la Birsești, în două cazuri, unde la o oarecare distanță de resturile cinerare depuse pe sol se aflau cinci vase întoarse cu gura în jos, dintre care două erau suprapuse.

Interesant este de remarcat că, în general, în cadrul necropolelor, cum de altfel arătase și Gh. Cantacuzino, numărul acelor morți cărora li s-a aplicat aceste practici funerare este redus. Singurele excepții în stadiul actual documentării noastre se constată la Ciumești și la Lețcani, în prima necropolă din totalul de 26 de morminte, 11 prezintă acest ritual, iar în cea de a doua, din 17 morminte de incinerare, îl întîlnim în 15 cazuri ce se încadrează în mai multe variante rituale. Numărul chiar în centrul necropolei. Probabil, poziția diferită în care se află aceste morminte este și rezultatul evoluției interne în direcții diferite relativ mare de cadavre culcate pe torace din necropola neolitică de la

Sondershausen sînt interpretate ca frica comunității față de indivizi care au decedat în urma unei epidemii³⁴. În unele cazuri, cum este necropola de la Ciumești, mormintele cu un asemenea ritual se grupează relativ la marginile necropolei. În alte cazuri cum sînt descoperirile de la Dumbrăvița și Zimnicea mormintele cu un asemenea ritual se află aceste morminte este și rezultatul evoluției interne în direcții diferite a înmormintărilor. Numărul mic de necropole cercetate și publicate exhaustiv nu ne permite să fim tranșanți în folosirea acestei observații. Cu toate acestea nu se poate exclude nici posibilitatea, de altfel întemeiată pe datele mai sus arătate, că anumite comunități să fi îngropat pe acei morți cărora urma să li se aplice acest ritual special în marginile necropolelor pentru a-i izola și astfel de ceilalți morți. Analiza inventarului funerar, rezumîndu-se în majoritatea cazurilor la vasul sau vasele ce acoperă resturile funerare, cît și numărul încă mic de asemenea morminte și din medii culturale diferite, nu oferă date relevante.

În mod logic, după prezentarea ritualului în discuție, încadrarea lui tipologică și cîteva observații de ordin general, se pune întrebarea dacă această manifestare este continuarea ritualului atestat în necropolele neolitice și legat de credința în strigoi. Cel puțin două elemente a) resturile funerare sînt acoperite în mai multe cazuri de una sau mai multe vase și b) numărul redus al persoanelor decedate cărora li s-a aplicat acest ritual, credem noi că, vin să ateste sub noua sa formă continuarea aceluiași obiceiuri și după trecerea la incineratie. Din analiza ritualului în discuție au rezultat mai multe variante și subvariante. Se pune întrebarea dacă avem de-a face cu tot atîtea etnosuri sau sînt forme de manifestare apropiate ale unor obiceiuri funerare deosebite la aceeași populație? Fără să fim tranșanți, nepermițînd stadiul incipient al cercetărilor, putem spune că în nici un caz variantele și subvariantele constatate nu pot aparține aceleiași populații și în același timp nu reprezintă nici forme de manifestare ale unor obiceiuri funerare deosebite.

Discutabilă rămîne apartenența la acest obicei funerar a descoperirilor de la Királyszentiván și Bîrsești, cazuri în care vasele depuse în groapa sepulcrală nu acoperă resturile cinerare. Fără să putem, nici măcar, încerca legarea diferitelor variante și subvariante de un etnos, putem totuși remarca îndelungata evoluție a variantei I, din bronzul timpuriu pînă în secolul al VIII-lea e.n. Dacă avem în vedere că aceea subvariantă a variantei I ce conține și un vas de ofrandă poate să aparțină unor indivizi cu o situație deosebită în cadrul comunității, cît și realitatea că în aceste cazuri diferențierea s-a făcut doar pe baza prezenței vasului de ofrandă, putem îngloba toate mormintele în varianta I. Acest din urmă lucru duce în mod nemîijlocit la creșterea cantitativă a informațiilor noastre privind varianta în discuție. Dacă la toate acestea adăugăm atît observația că, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, această variantă rituală se rezumă în aria ei de răspîndire la spațiul carpato-danubian, coroborat cu remarcă lui Fernand Cumont conform căreie „nimic nu se conservă cu mai mare persistență, de-a lungul generațiilor, ca obiceiurile funerare”³⁵ și în măsura în care vor confirma și cercetările viitoare, putem admite că avem în fața noastră încă un prețios argument al continuității elementului autohton în decursul se-

coleurilor în spațiul amintit. Să remarcăm și faptul că varietatea mare sub care întâlnim acest ritual se datorează pe de o parte intervalului de timp îndelungat în care se manifestă, iar pe de altă parte momentelor etno-genetice, contacte cu populații străine, respectiv prezenței diferitelor popoare în migrație, care au adus cu ei manifestări deosebite, în cazul de față variante rituale, legate de același obicei funerar.

Discutarea și a mormintelor de înhumare cu ritualuri speciale, concomitent cu lărgirea studierii acestei probleme pe spații mult mai vaste va crea o imagine clară asupra acestui obicei funerar și în același timp va permite și legarea unor variante funerare de diferite populații. Rămâne ca în perspectivă să fie verificat modul de manifestare a acestui ritual funerar odată cu generalizarea înhumării, în cadrul general creștin.

În orice caz în încheiere atragem atenția, odată în plus, că studierea obiceiurilor funerare pe spații vaste va aduce noi elemente ce vor îmbogăți, cel puțin, imaginea noastră despre viața spirituală a diferitelor populații în momente istorice diferite, cât și asupra evoluției lor spirituale.

N O T E

¹ Gh. Cantacuzino, în *Dacia*, NS, IX, 1965, pp. 45—58, în special p. 50—51.

² Idem, în *Muzeul Național*, II, 1975, pp. 223—234; idem, în *Dacia*, NS, XIX 1975, pp. 27—43, în continuare ne rezumăm să facem trimiteri de rigoare la primul studiu citat.

³ Idem, *Muzeul Național*, II, p. 227.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 227 și urm.

⁶ *Ibidem*, p. 234.

⁷ I. Ordentlich, C. Kacsó, în *SCIV*, 21, 1970, 1, pp. 49—63.

⁸ T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 23 și urm.

⁹ M. Florescu, în *Carpica*, X, 1978, pp. 97—121, în special p. 105.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ I. Ordentlich, în *Studii și Comunicări*, Sibiu, 13, 1967, p. 181.

¹² I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Budapesta, 1973, Taf. 212/2, 7; 213/7 și 214/8.

¹³ Informație T. Soroceanu. Ținem să mulțumim și pe această cale pentru informațiile primite.

¹⁴ P. János, D. Kovács, în *Studii și Materiale*, II, Tg. Mureș, 1967, p. 46, n. 27, Cu toate afirmațiile din studii mai sus citat există suficiente incertitudini privind ritul funerar. Din cele cinci vase menționate doar unul se afla cu gura întoarsă în jos (vasul sac) ceașca cu o singură toartă era așezată în vasul cu proeminență, iar celelalte două vase se aflau în poziție normală. Documentație foto păstrată în colecția Muzeului jud. Harghita, M. Ciuc.

¹⁵ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 804, 812—813.

¹⁶ În necropolele și mormintele izolate din această perioadă nu a fost documentat, până acum, un astfel de ritual. O situație apropiată dar ce se leagă de alte credințe întâlnim la Volovăț (jud. Suceava) atit pentru Hallstatt-ul timpuriu cât și cel târziu (M. Ignat, în *Suceava*, V, 1978, pp. 107—140).

¹⁷ A. I. Meliukova, în *MIA*, 64, 1958, p. 57.

¹⁸ S. Morintz, în *Materiale*, VI, 1959, p. 57.

¹⁹ D. V. Rosetti, *PMMB*, II, 1935, pp. 47—57.

²⁰ B. Mitrea, C. Preda și N. Angelescu, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 369 și urm. (*mormintul nr. 44*).

²¹ S. Gavrilă, în *Thraco-Dacica*, 1976, pp. 143—163, în special p. 148, fig. 3/6.

²² Informație dr. A. D. Alexandrescu căreia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea de a furniza date încă inedite.

²³ D. Protase, *Un cimetir dacic din epoca romană la Sopor de Cimpie*, București, 1976, p. 32 (mormintele 83 și 86), p. 33 (m. 96) și p. 39 (m. 164).

²⁴ A. Zrinyi, în *Marisia*, VI, 1976, pp. 121—151, în special p. 136 și urm.

²⁵ C. Bloșiu, în *Arh. Mold.*, VIII, 1975, p. 234—238.

²⁶ Gh. Diaconu, *Mogoșani, necropola din sec. IV e.n.*, Tirgoviște, 1970, p. 25.

²⁷ *Tirgșor, Necropola din sec. III—IV e.n.*, București, 1965, p. 42—44 și 49.

²⁸ B. Mitrea, în *Materiale*, X, 1973, pp. 209—216, mormintul 342, fig. 8.

²⁹ În această situație noi nu am avut în vedere mormintul ce suprapune M. 14/1976. Nu este exclus ca cele două morminte să aparțină aceleiași familii mai ales dacă avem în vedere că la cel de jos s-a aplicat ritualul special.

³⁰ cf. nota 23.

³¹ Gh. Diaconu, *op. cit.* p. 49.

³² O situație oarecum apropiată o întâlnim la Volovăț unde resturile funerare au fost acoperite cu vase întoarse cu gura în jos și fundul spart ritual. În schimb cum am văzut și mai sus lipsește acele cazuri în care resturile funerare să fie acoperite de un vas întreg sau o parte inferioară. Pentru descoperirile de la Volovăț a se vedea M. Ignat, *op. cit.*

³³ cf. nota 12.

³⁴ D. Kahlke, *Die Bestattungssitten des Donändischen Kultur-kreis der jungeren Steinzeit, Teil I, Linienbandkeramik*, I, Berlin, 1954, pp. 131, 34 Cf. Gh. Cantacuzino, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 50, nota 13.

³⁵ F. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 11.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DES RITUELLES FUNÉRAIRES PRE- ET PROTOHISTORIQUES

Résumé

L'auteur établit ce rituel qui représente la continuation de ce de l'époque néolithique qui a été lié de la foi religieuse en loup-garou.

Il y a des tombeaux qui sont liés de cette foi religieuse ou les traces cinéraires sont couvertes avec un ou plusieurs récipients. On a établie des variantes rituelles.

L'auteur remarque que la première variante se développe l'âge du bronze ancien jusqu'au VIII-ème siècle de notre ère. Dans la mesure où les futures recherches confirmeront tout cela nous aurons un nouveau élément concernant la continuité de la population autochtone.